

KORUNK ARCULATA minden vonatkozásban riasztó: vonásain tusakodás lángol, csupa végzetes ellentét és kiáltó ellenmondás. **I**me: a természettudományos kutatás ugyancsak feltárta számunkra az elmúlt két évtizedben a mikro- és makrokozmosz rejtelmait, viszont az emberi szellem sajátos megnyilatkozásai reményüket vesztve szakadékban hánykolódnak. A tapasztalatilag megfigyelhető tényekről és összefüggéseikről az exakt tudomány szabatos magyarázatot tud adni, de különböző ágainak bölcséleti alapjairól — a matematikát sem vévén ki — egyelőre végnélküli vita folyik. Ugyanez áll a szellemi tudományokra is, de ezek tetejébe annyira elaprózódnak és elrészleteződnek, hogy eredményeiknek egységbe való foglalása le nem győzhető nehézséggel jár. Az ember célja s hivatása dolgáról az értelem fényében is biztos ismeret szerezhető, ám az ember magatartásának értelmezése teljesen elködösül új meg új veretű elméletek és rendszerek ingoványain, cselekedetei pedig egyenesen a homo homini lupus megvalósulását érzékeltetik. A köz- és magánélet szerte e világon szociális jelszavaktól hangos, de a társadalmi kérdés lényegét vajmi kevesen látják meg. Az elkábító szavak zuhataga mögött mérhetetlen testi-lelki szenvedés és a vadon életszabályai húzódnak meg. És jaj nekünk, ha rászánjuk magunkat arra, hogy egy múltfélben levő vagy talán már el is múlt világ értelmi s lelki kultúrájának mértékével tartunk seregszemlét... Hátha még azt bolygatjuk, mit tud az ember a maga belső világáról és emberi mivoltának következményeiről!

Ilyenformán különös figyelmet érdemel a szellem akármilyen feljajdulása. Pláne akkor, hogyha az idő végéig érvényes tételekben gyökerező erkölcsi követelményeket tükröz. Ezért tarthat számot egyetemes érdeklődésre Almásy Józsefnek minap megjelent könyve, „A tízparancsolat a közéletben“. A szerző sorra veszi benne a természetes erkölcsiség normáit, a tízparancsolat tételeit és kielemezi, miként érvényesültek a közéletben, hogy „rámutathassunk a keresztény politikai feladatra és kötelességeire, hogy lemérhessük, mennyit ér az evangéliumi kovász a magyar nemzet sorsának alakulásában“. És ezt a lemérő elemzést valóban emelkedett lélekkel, elvi magasságból végzi el, keretül szem előtt tartván az 1919 után elkövetkezett magyar politikát, de mellőzván a kifejezetten tárgyi és személyi mozzanatokot. Mert — úgy véli — „a történelem mondhat csak ítéletet erről a korszakról, az objektív, tudományos kritika értékelheti csak történetünknek ezt a váratlan és meglepő fordulatát és az egész rendszert, mely éles kanyarodó után lassan, szélesen és kényelmesen fejlődött ki. Konkrét kérdésekkel kapcsolatban a harc hevében kritizáltuk eleget mindnyájan, de ezekben a nézetekben csak szubjektív meggyőződésünk, főleg pártszempontok fejeződtek ki; sok dolgot tennénk ma már másképp, ha az elveszett pillanatot újra vissza lehetne varázsolni, ha a kidöntött fa megváltoztathatná fekvése irányát“. Ezt a felfogást nem osztjuk ugyan valamennyi viszonylatban, de elismerjük, hogy tiszteletreméltó álláspont és el is fogadjuk, mert ennek a szép munkának a tartalma nagyon is többet ad a címénél és bevezetésénél: a közélet csak a kerete mondani-valóinak, benne azonban az ember és a tízparancsolat viszonya domborodik ki.

Elmélyedve ezekben a meggyőződést sugárzó fejtegetésekben, az elgondolkodó olvasó elsőbbben is azt érzi, hogy a világot válság gyötri. Sötéten gyötrő, félelmetes válság. S voltaképpen nem is életberendezésünk, tehát társadalmi, gazdasági és politikai életformáink bomladoznak, hanem maga az ember, a szellemi és erkölcsi értékek hordozója került útvesztőbe. Századok távlatában valahogyan akként fest a történelem forgataga, mintha egy-egy körvonalaiban elég jól elhatárolható korszakot mindig összefogó, útra s cél felé terelő tény jellemezne: Egyház, humanizmus, gép ... S amint az egyik átszüremlett a másikba, az ember jókora mértékben eltávolodott a létének értelmet adó metafizikai igazságoktól. Csakhogy ez az eltévedés sohasem volt akkora, mint éppen napjainkban, amikor az ember-géptől gyakorlatilag már az Isten képére való hasonlóságot is elvitatják. Ebben a formában ez a folyamat nyilvánvalóan már a középkor végén fogant meg, amidőn az ember ráeszmélt a maga tragikumára, de a kegyelem forrásától annyira elbotorkált, hogy nem igen tudott már fölébe kerekedni. A humanizmus fénykorában felfelragyog még az ember méltósága, de körülötte pogány istenek settenkednek és így a természetjog tételei lassanként csak visszhangul kísértének. A nagy spanyol skolasztikusok tanításai nyomában megújhódik az ember természetével együtt járó jogok és kötelességek klasszikus rendszere, de a finomságok és árnyalatok vitája hovatovább visszahúzódik a teológia s filozófia magányába, az élet irama pedig tovaszánguld ... Itt-ott egy-egy gondolkodó még életrekelte az emberről szóló hagyományos tanokat, a szétszakadt kereszténység hitvitákban merül el, de Sextus Empiricus késői tanítványai már egyenetlik a felvilágosultság útját. Nemsokára a legsivárabb anyagelvűség kerül uralomra s az embert rövidesen megígézi a gép. És ez a varázs még nem is csillámlik a maga teljességével gondolkodásunkon és mindennapi életünkön, amikor Kierkegaard, Nietzsche és Solovjev máris a próféta zord ünnepiességével és a reformátor korbácsoló szenvedelmével előre megrajzolja a jelen fájdalmas képét. Persze, mindegyik a maga módján, lelki alkata s világnézete szerint, de a lényegben egyetértenek: jön a hanyatlás, a nihilizmus, az embertelenedés ...

A décade vagyis a szociális és történelmi patológia kérdésében Wilhelm Humboldt azon a nézeten volt, hogy azt kizárólag erkölcsi okok idézik elő, Burekhardt irracionális tényezők kifürkészhetetlen összjátékát látta csak benne, Nietzsche pedig az erkölcsi züllésen túl „a halálból lesz az élet“ elvét vallotta. S különös, a Herrenmoral kódexe, az „Also sprach Zarathustra“ óta nem akad mű, amely akkora izgalmas lázban foglalkoztatta volna éppen a német elméket, mint Spengler könyve. Az „Untergang des Abendlandes“ pedig főtétel- és végső következtetésként azt hangoztatja, hogy a nyugati kultúrának legműveltebb népe fog legelőbb meghalni. S a hanyatlásnak tünetei már a századforduló táján felbukkantak, de csak kevesen vették észre. A bázeli professzor, aki azt tartotta, hogy ő fellebbezhetetlen szaktekintély népek és országok pusztulásának okai megállapításában, olyan ádáz gyűlölettel hadakozik már akkor a kereszténység ellen, hogy végül is azt nyilvánította ki tanításának velejeként: az Isten halott!

S valóban, az emberiség nagyjában és egészében akként viselkedett, mintha az Isten tényleg meghalt volna. XI. Pius pápának első nagy apostoli körlevele, az 1922 karácsonyán megjelent „Ubi arcano Dei consilio“ megrázó szavakkal, de bámulatraméltó éleslátással festi meg az emberiség állapotát. És miért süllyedt az ember ekkora mélységbe? Egyszerűen azért, mert elpártolt az Istentől és Jézus Krisztustól — mondja a pápa. S minél inkább teltek és múltak az évek, annál jobban sodródott a válság útjára éppen a társadalom alapja, a család...

— Az Isten halott! — hirdette örömmámorában Nietzsche századunk hajnalán és megrögzött materialisták, csökönys szabadgondolkodók, fennhéjázó szaktudósok a kereszténység halotti torára készülődtek. És ez a zsidóság nem surrant át nyom nélkül a társadalmi lélektan törvényei értelmében jelszavak iránt mindenkor fogékony tömegek lelkén. Közben a helyzet megfordult. Az Isten bevonult a tudományba, mert a legújabb korban alig volt még idő, amikor a tények kedvező logikája olyan nagy számban készített világviszonylatban közismert tudósokat Istennek, mint első oknak és végső célnak alázatos megváltására, mint éppen ezekben az években, az elesettségek és hanyatlásnak napjaiban. Itt van például E. A. Milne, az asztrofizikus, aki a „Relativity, Gravitation and World-Structure“ című standard művében külön fejezetet szentel a teremtésnek és az Istennek. Eddington budapesti előadása idején e sorok íróját azzal tisztelte meg, hogy egy meghatóan emlékezetes beszélgetés során alázatos lélekkel tett tanúbizonyságot a személyes Istenben való hitéről. S van-e a szellem világában, aki ne ismerné Whitehead professzor nevét? Természettudós létére vallásbölcseleti munkát írt, eszmeifuttatásai ugyan ködösek, de ugyancsak az Istenben való hit csillog ki belőlük. Vagy itt van egy vastag kötet, Sir J. Arthur Thomson tervezte halála előtt és össze is gyűjtötte a legelőkelőbb szakembereket, hogy beszámoljanak vele a tudományos világnak, miként fest a tudomány állása napjainkban. Ebben a hatalmas opusban — „Science Today“ a címe — egy angol jezsuita, az angolszász világban nagyrabecsült M. C. D’Arcy a tudomány és a teológia viszonyairól írtatott egy fejezetet...

S kinn az életben, ahová egyre ritkábban jut el most az értelem szava s a szellem magasabbrendű tevékenységének fodrozódása, a tanács-talanul kóborló emberiség a maga kedvére való kereszténységet csinált magának, új bálványt, amely nem vált meg. Ezt a legilletékesebb erkölcsi tényező, XII. Pius pápa állapította meg 1941 karácsonyán tartott rádiószózatában. Csinált magának — úgymond — „új vallást lélek nélkül vagy új lelket vallás nélkül, halott kereszténység álarcát Krisztus szelleme nélkül és kihirdette, hogy a kereszténység megbukott a maga küldetésével“ („... si sono foggiati un cristianesimo a loro talento, un nuovo idolo che non salva ...“ „... una nuova religione senz’anima o un’anima senza religione, una maschera di morto cristianesimo, senza lo spirito di Christo; e hanno proclamato ehe il Cristianesimo é venuto meno alia sua missione!“)

Mi sem természetesebb, mint hogy „A tízparancsolat a közéletben“ három fejezetben is élénk tárja az Isten létét, fhivoltát és működését. És Almásy József fölöttébb helyesen megfogadta Aristoteles útmutatását. A félelmetesen nagy görög gondolkodó ugyanis azt vallotta, hogy az alapvető vallási kérdés egyáltalán nem az, vajjon van-e Isten, hanem az, hogy milyen létező az Isten. Ha ez igaz, mint ahogy valóban igaz, akkor az Isten eszméjének átélését nem bonyolult filozófiai bizonyítékokkal kell a moderm intelligens ember leikébe plántálni, hanem az Isten tulajdonságainak meggyőző ábrázolásával, már amennyire emberi elménkkel fel tudjuk azokat fogni. Az emberek egyrésze, kétségtelenül jelentéktelen kisebbsége, Csak hosszú úton, szenvedő és vergődő elmélyedéssel ér el az Isten megismerésig. A többség vallásos hajlamú, csak megindításra van szüksége, hogy az Istenről való homályos fogalma szabatos tartalmat öltön. Az emberiség szellemi története azt mutatja, hogy az Istenhez mind a két módon ért el és sem az egyiket, sem a másikat nem lehet kizárólagos útnak tekinteni. Mindamellettt döntő tényező az Istenben való megtisztult és emelkedett hit kialakításában a nevelő tanítás és a környezet. „Az Istenhit — mondja

a szerző — akkor is a legelső és a legfontosabb kérdések közé tartozott a politikai életben is, mikor a közösségek még sokkal kevésbé érdeklődtek a világnézeti problémák iránt, illetve mikor kevésbé érezték magukat illetékeseknek a világnézeti kérdések eldöntésére vagy felelősnek valamely világnézet érvényesüléséért. Bár közösség és világnézet nagyon is összetartozó fogalmak: nagyon kevés ember alakítja egyéni szellemi munka, egyéni elmélyedés által saját világnézetét, azaz a mindenségre és ebben saját helyzetére vonatkozó véleményét, hanem készen találja a közösség szellemi életében, melyhez tartozik. A közösségben uralkodó vagy leginkább érvényesülő világnézeti hatások vonzása vagy taszítása sorolja a tömegbe verődött egyéneket, ma erősebben, mint valaha és a legtöbben egészen természetesnek tartják, hogy a közösség fejével kell gondolkodni, hogy a közösség mértékével kell mérniök, szóval, hogy világnézetüket a közösségtől kapják.” „Ezért természetes, hogy a hatalom a lelkek feletti uralmát a vélemények és tendenciák egyezését biztosító egységes közösségi világnézettel igyekezett biztosítani. A világnézeteknek pedig lényeges eleme, sőt talán legfontosabb része az Istenben való hit vagy a hitetlenség.” „Ezek után könnyen érthető, miért tekinti az államhatalom kezdetől fogva saját ügyének annak a gondolati rendszernek sorsát, amellyel az ember a világra reagál, melyben saját személyének, az emberiségnek a mindenséghez való viszonyát tisztázza és szögezi le.”

S most elénk mered a nagy probléma: miként eshet meg, hogy az emberek túlnyomó része inkább csinál magának halott kereszténységet vagy új bálványt, minthogy az egy igaz Istent elismerje s Neki szolgáljon? Hogyan lehetséges, mi a nyitja annak, hogy pogányságba hajló mítoszimádat, spiritizmus, kézből való jóslás, asztrológia stb. sokkal több embert ejt meg, mint ahány legalább is csak hajlandó arra, hogy a kis katekizmus igazságain elmélkedjék? Vagy miért van jókora hívőserege az oxfordi mozgalomnak és a kereszténység alapelveit eltorzító szektáriánus próbálásoknak?

Feltehetnők a kérdést ekként is: miért borul általában homály úgy a megismerés, mint a gyakorlás tekintetében azokra a kötelező normákra, melyek minden egyes emberre egyaránt érvényesek voltak és lesznek a természet erejénél fogva s amelyek mögött az Isten akarata van? Ezeknek a normáknak összessége a természetjog objektív értelme. Amikor az Úr megszólalt: Én vagyok a te Urad, Istened..., tételes isteni joggá avatta tartalmát. Ezek az emberi jogok természetesen már az ősi kinyilatkoztatás előtt is érvényesek voltak, mint ahogy érvényesek lesznek mindaddig, amíg a Földön az utolsó ember el nem készül a halálra. Ám hány ember kerülne mostanság zavarba, hogyha történetesen el kellene mondania a tízparancsolatot? S vájjon hányan tudják, hogy a természetjog nem természettudományos diszciplína? Ezért egyáltalán nem tekintjük ismételtetésnek, amikor „A tízparancsolat a közéletben“ az egyes parancsok fejtegetése során vissza-visszatér a természetjog jelentőségének és értelmének hangsúlyozásához, mint kiinduló alaphoz, helyenként akkora lendülettel és plaszticitással, hogy valóban lenyűgöz meggyőző ereje. Az öreg Goethe mondotta volt Eckermannnak, hogy a jót a nap minden órájában hirdetni kellene, mert a gonosszal ugyanaz történik. S tapasztalataink alapján teljesen egy nézetten vagyunk Almásy Józseffel, amidőn azt hangoztatja, hogy „nem tudtuk világosan és határozottan megfogalmazni s a tömegekkel megértetni sem 1920-ban, sem azóta, hogy mi a keresztény politika lényege. Nem tudtuk a keresztény politikát egyéb irányoktól és programoktól tisztán és félreismerhetetlenül elhatárolni, mert nem tisztáztuk a kereszténységnek a természetjogra vonatkozó állás-

pontját és még kevésbé mertük a tömegeket a természetjog jelentőségére, a keresztény etikával és eszerint a keresztény politikával szemben is fennálló igen szoros kapcsolataira nézve kioktatni. Pedig nagyon is éreztük a határozott, világos célkitűzés hiányait“. Persze, az életet emberek hordozzák, ütemét emberek irányítják, politikát, történelmet, gazdaságot emberek irányítanak és csinálnak, a kérdés csak az, hogy miként, milyen lélekkel, mekkora felkészültséggel és áldozatot vállaló szolgálattal... Mi Carlyle álláspontján vagyunk és rendíthetetlenül valljuk a szabadakarat tényét.

„A tízparancsolat a közéletben“ olvasgatásakor feltoluló sok kérdésre, marcangoló vívódásra mindenek előtt azt a választ kell adnunk magunknak, hogy az eredeti bűn következményeként sohasem lesz e világon tökéletes állapot. És meg kell nyugodnunk, hogy a történelem egy-egy nagy fordulója idején szakadások és törések támadnak népek és korok szellemi, gazdasági s politikai szerkezetében. Egyszer kisebb, máskor nagyobb mértékben, olykor végzetesen. Mindezeknek azonban az ember a forrása, mert erkölcsi magatartása s értelmi foka szabja meg a haladás vagy hanyatlás lelki s anyagi tényezőit. S az emberiség történetének megrázó hánykódása a bizonyosság reá, hogy csakis az az ember célját és földi vándorlását biztosító erkölcs, amely az Isten—halhatatlan lélek—szabadakarat viszonylatban veti meg az alapját, vagyis a kinyilatkoztatott tételes vallásban gyökerezik. Csakhogy ehhez az is szükséges, hogy az emberiség felemelkedjék Krisztushoz, de miként találja meg az utat Hozzá,..?

Az embernek koronként más és más a beállítottsága. A humanizmus napjainak nem az volt a hangja, lendülete s melege, mint például a romantika koráé. A ma embere másként beszél, érzés- és gondolatvilágának sok más eleme van, mint volt száz esztendővel ezelőtt. Viszont az evangélium és a szent hagyományok igazságait egyformán hirdetni kell ma és holnap, az evangéliumnak meg kell találnia az utat minden kor emberének szívéhez és értelméhez. Az egyháznak tehát mindenkor az idő fordulatanak nyelvén kell beszélnie, az egyháznak meg kell valósítania „a jó pásztor felkeresi a nyáját“ elvét. És Almásy József könyvének talán a legnagyobb érdeme, hogy a mai ember, a mai tétozó s nagyon sokszor elhagyott ember nyelvezetén és gondolkodásán át mutatja be az élő Istent és alapvető törvényeit, a tízparancsolatot.

S a „menjetekek és tanítások minden nemzedéket“ elvének modern életrekeltése mellett elsőrangú kötelesség, hogy minden népnek meg kell szerveznie a kultúrát, amire Christopher Dawson mutatott rá a legvilágosabban. Ezt nem lehet bölcséleti vagy tudományos diktatúrával megcsinálni. S a régi humanista felfogás kereteiben sem valósulhat meg, mert az a gondolkodás nem tudja magát felszabadítani a tudósok szabadalmazott osztályának arisztokratikus ideáljától. A megoldás útja megint csak az ember. Az eljövendő korszak nagy témája az ember lesz: ma még a gép igézete kísért. Egy kialakulóban lévő modern keresztény bölcséleti antropológia részletkérdései különböző kultúrnépek tudományos világában már jelentkeznek, amiben mint útegyengetőnek kétségtelenül nagy része van, hogy az első világháború után új színt és ütemet kapott a biológiai gondolkodás. Az ember animális részéről pedig szükségszerűen áttérőldött a figyelem a lélekre, akármilyen néven is nevezték bölcselkedő biológiai fejtegetésekben. S amint a halhatatlan lélekkel és szabad akarattal földi vándorlásra bocsátott ember lesz minden problematikának közép-pontja, a kultúra megszervezése is megoldódik.